

NUERENBERGS NACHTEGAAL

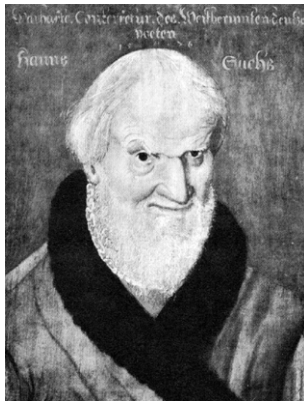
De historische figuur Hans Sachs
Zo bekend zijn naam, zo onbekend zijn leven en werk

door **K. Guy Stevens**

Wacht auff, es nahent gen dem tag
Ich hör singen im grünen hag
Ein wunnigkliche nachtigall,
Ir stimm durchklinget berg und thal.
Die nacht neigt sich gen occident,
Der tag geht auff von orient,
Die rotbrünstige morgenröt
Her durch die trüben wolcken göt."

Wordt wakker! Het wordt haast dag
terwijl ik hoor zingen in de groene haag
een liefvallige nachtegaal,
wiens stem klinkt over berg en dal.
De nacht neigt naar het westen,
De dag breekt aan in het oosten,
de felle gloed van morgenrood
breekt door de sombere wolken.

(Eerste verzen van "Die Wittenbergisch Nachtigall" van Hans Sachs, die door Richard Wagner ongewijzigd in de 5de scène van het slotbedrijf van Die Meistersinger von Nürnberg zijn verwerkt.)

Hans Sachs in 1576 geportretteerd door de Nuerenbergse schilder Andreas Herneisen

Hans Sachs (1494-1576) is beslist één van de meest productieve en veelzijdige kunstenaars van zijn generatie. Zijn oeuvrecatalogus omvat meer dan 6000 titels, waaronder 4000 meesterliederen, een kleine 2000 gedichten op rijm, 60 tragedies, 70 komedies, 85 vastenavondstukken en 7 prozawerken. Alhoewel Hans Sachs tijdens zijn leven reeds erg beroemd is, geraakt hij tijdens de periode van de Barok en de Verlichting bijna volledig in de vergetelheid, tot hij door de dichter en schrijver van het epos "Oberon" Christoph Martin Wieland (1733-1813) en de jonge Johann Wolfgang Goethe (1749-1832) wordt herontdekt. In dit opzicht is het ook veelbetekenend dat Goethe voor zijn "Faust" niet kiest voor een Alexandrijnse versmaat of voor de blanke versvorm van Shakespeare, maar voor het schema van het paarsgewijs rijmende vierregelige "Knittelvers" (knuppelvers) van de laatmiddeleeuwse Hans Sachs. Toch zal het vooral Richard Wagner zijn die met "Die Meistersinger von Nürnberg", waarin de figuur van Hans Sachs centraal staat, de interesse voor deze kunstenaar nieuw leven inblaast, ook al wordt juist in dit werk de schoenmaker en dichter uit Nuerenberg tot een eerder mythische figuur gestileerd en opgeklopt, waarbij er van de historische Sachs weinig overeind blijft.

Leven en werk van Hans Sachs zijn nauw verbonden met de aan de rivier Pegnitz gelegen vrije rijksstad Nuerenberg. Hier wordt hij geboren, leeft en sterft hij. Zijn Nuerenberg, reeds van 1313 een vrije stad, ontwikkelt zich in de 15de en 16de eeuw tot één van de welvarendste en cultureel belangrijkste steden van het «Heilige Römische Reich Deutscher Nation». De stad dankt haar rijkdom vooral aan haar geografisch gunstige ligging aan het kruispunt van de 12 belangrijkste Duitse handelswegen van die tijd, evenals aan de opmerkelijk hoge kwaliteit van de producten van haar ambachtslui. Ambachtelijkheid en handel gaan er hand in hand. De stad importeert handelswaar uit de hele wereld. Haar kooplui bezitten kantoren van de Oostzee tot aan de Adriatische Zee en van Krakau tot in Lissabon. Maar ook Nuerenbergs eigen handwerk, gewaarmerkt met de typische «N» of met de «adelaar» uit het stadswapen geniet wereldfaam. De strenge kwaliteitscontrole van de stadsraad verhindert de verkoop of export van minderwaardige producten. Patriciaat, handels- en ambachtslui vormen er een gelijkgezinde belangengemeenschap, die weliswaar niet op pariteit berust, maar die toch, zelfs in tijden van oorlog of sociale onrust, de stad van een relatief rustig bestaan verzekert.

De oligargisch samengestelde en 42 man tellende stadsraad van Nuerenberg komt dagelijks bijeen en beslist over handel en wandel van de stad en haar bevolking. De raad maakt de wetten en kijkt toe op de strikte naleving ervan. In hun dagelijkse bijeenkomsten bepalen de raadsheren niet alleen de belangrijke antwoorden inzake politiek en handel, maar tevens bijvoorbeeld de lengte van de vrouwenrokken, de manier waarop de gezellen hun haar moeten laten knippen, of een boek of manuscript de sociale vrede of handelsbetrekkingen mogelijk in gevaar brengt en bijgevolg moet worden verboden. Het niet-naleven van de strenge voorschriften wordt zonder onderscheid des persoons zwaar gestraft. Zo wordt de laatgotische beeldhouwer en schilder Veit

Stoss (ca 1450-1533) er voor het vervalsen van een schuldbrief op beide wangen gebrandmerkt, waarna hij zijn Nuerebergs burgerrecht opgeeft en naar Krakau verhuist.

Met zijn 40 tot 50.000 inwoners is Nuereberg, naast Augsburg en Keulen, één van de dichtst bevolkte steden van Duitsland. De politieke macht berust er uitsluitend bij een kleine bovenlaag, die niet eens 10% van de totale bevolking uitmaakt. Alhoewel in principe iedere burger van de stad lid van de stadsraad kan worden, zijn het in realiteit alleen de leden van de rijke koopmansfamilies of van de naar de stad verhuisde rijke landadel, die in de raad zetelen. Nochtans is de welvaart van de stad in hoofdzaak het werk van de middenstand en van de vele ambachtshuizen, die trouwens meer dan de helft van de totale stadsbevolking uitmaken, maar die blijkbaar van de politieke machtsuitoefening zijn uitgesloten. De rest van de stadsbevolking bestaat uit een ruime onderlaag, voornamelijk gevormd door de in loondienst werkende gezellen, koopmanshulpjes en arbeiders, maar waartoe ook randgevallen als arbeidslozen, bedelaars en prostituees behoren. Is Nuereberg een voorbeeldig geordende stad, een sociaal paradijs is het geenszins.

Maar nergens anders in Duitsland kan zich Renaissance, Humanisme en Reformatie beter ontplooiën dan binnen de muren van dit welvarende Nuereberg. De gouden eeuw duurt er slechts een halve eeuw, van ca 1470 tot ca 1525, maar in deze korte periode beleven schilderkunst, beeldhouwkunst, kunstambacht, cartografie, astronomie, boekdrukkunst, geschiedschrijving, humanistische geleerdheid en poëzie een opvallend hoge bloei. Niettegenstaande de conservatief ingestelde stadsraad de opkomende humanistische ideeën en het revolutionair natuurwetenschappelijke denken eerder afdan goedkeurt, brengt Nuereberg voldoende bewuste en allerte burgers voort, die bereid zijn de uitdagingen van de Nieuwe Tijd het hoofd te bieden.

Eén van hen heet Hans Sachs, de op 5 november 1494 geborene zoon van de uit Zwickau naar Nuereberg verhuisde kleermaker Jörg Sachs, die enkele jaren voordien met Christina Prunner, de weduwe van zijn gestorven vriend, was gehuwd. Het geboortehuis in de Kotgasse, de latere Brunnengasse bestaat niet meer. Nog dezelfde dag wordt Hans gedoopt gelet op de enorme boorlingensterfte, maar vooral omdat op dat ogenblik de stad door een pestepidemie is getroffen. Van 1501 tot 1509 bezoekt Hans Sachs een van de 4 stedelijke Latijnscholen, waarschijnlijk de Egidiuschool, waar hem in de lagere cyclus de elementaire kennis van het middeleeuwse «trivium» of de drie basisvakken: grammatica, retorica en dialectica en in de hogere cyclus het «quadrivium»: geometrie, aritmetica, astronomie en muziek worden bijgebracht. De kennis van de «septem artes liberales» of zeven vrije kunsten gold trouwens vanaf de 14de eeuw vooral in Zuid-Duitsland als een noodzakelijke vereiste om «Meister» te kunnen worden. Alhoewel Hans vermoedelijk ook Latijn studeert - hij zal later enkele teksten uit het Latijn in het Duits vertalen, maar allicht in samenwerking met één van zijn vrienden - lijkt zijn kennis van deze taal toch eerder beperkt, wat blijkt uit de vele fouten in de door hem geciteerde Latijnse woorden en zinnen in gelegenheidsgedichten en toespraken. Het is dus geen scherts, wan-

neer hij zichzelf in zijn gedichten afschildert als «een ongeletterd man, die Latijn noch Grieks kent».

Na zijn schoolopleiding gaat de jonge Hans Sachs van 1509 tot 1511 in de leer bij een schoenmaker, terwijl hij in diezelfde periode door de lijnwaadwever en meesterzanger Lienhardt Nunnenbeck in de zangkunst wordt ingewijd. Na het beëindigen van zijn leerjaren trekt de nu jonge schoenmakersgezel Hans, zoals destijds gebruikelijk, op «Wanderschaft» (ambachtsreis). Na een langer verblijf in Regensburg reist hij over Passau, Braunau, Ried, Wels, Schwaz naar Hall en Salzburg. Hier komt hij nauwer in contact met de boekdrukkunst, die hem zo fascineert dat hij een bepaald moment zelfs overweegt zijn ambacht als schoenmaker op te geven en dit nieuwe beroep aan te leren. Daarna richt hij zijn schreden meer noordwaarts en trekt hij naar München, waar hij zwaar verliefd wordt op de mooie dochter van een loodgieter. Pas na herhaalde aanmaningen van zijn vader besluit hij München te verlaten en trekt hij via Würzburg, Frankfurt en Koblenz, naar Keulen en Aken, waar hij overal zijn beroep als gezelschap uitoefent.

Satire op het winstbejag van de kooplu. Ets van Pieter Bruegel de Oude uit 1560

Opvallend is wel dat ongeacht zijn korte periode van verliefdheid in München, de jonge Sachs weinig plezier schijnt te vinden in spel, drank en vrijages, de gebruikelijke genoegens van reizende gezellen, maar zich wel met hart en ziel toelegt op de kunst van het meesterlied. Reeds in Regensburg laat hij zich op aanbeveling van zijn Nuerebergse leermeester Nunnenbeck in de zangschool inschrijven. Trouwens dit doet hij tijdens zijn gezellenreis in elke stad waar er een dergelijke zangschool bestaat. Hij is amper 18 wanneer hij in 1513 in Oostenrijk zijn eerste compositie «Silberweis», een meesterlied op eigen tekst en melodie ten beste geeft. In Frankfurt schrijft hij zijn «Hohe Bergweis», een lied van een zelfbewuste jonge man, die de vele onbegaaft-diletantten, die hij op zijn reizen heeft ontmoet, op eerder sarcastische wijze voor schut zet en onbekommerd de wens oppert nu eens een echte «meesterzanger» te mogen ontmoeten, voor wiens kunst hij het nodige respect zal kunnen opbrengen.

In 1516 keert Sachs dan naar Nuereberg terug. Onmiddellijk na zijn aankomst zoekt hij zijn oude leermeester Nunnenbeck op en legt hem trots de ondertussen geschreven liederen ter beoordeling voor. Nunnebeck

moet vooral zijn getroffen door Sachs eersteling «Silberweis», gezien hij de toon ervan zelf in enkele van zijn nieuwe liederen overneemt. Ook de meesterzangers van Nuerenberg onthalen deze «zilverwijs» met grote waardering, vooral omdat in deze wijs melodie en tekst sterk met elkaar zijn versmolten.

Rond 1517 wordt de gezel Sachs gevraagd om tot het meestersgild der schoenmakers toe te treden, maar daarvoor moet hij natuurlijk eerst nog zijn proeve als meester afleggen. En hier wringt letterlijk het schoentje. Niet het overleggen van zijn «meesterstuk» stelt Sachs voor een probleem, maar wel het feit dat om «meester» te kunnen worden, men ook gehuwd moet zijn. En hierin lijkt onze toekomstige meester te zullen falen. Niet minder dan 3 volle jaren duurt het vooraleer hij de juiste «Frau Meisterin» vindt, want pas op 1 september 1519 viert hij uiteindelijk zijn huwelijk met de 17-jarige Kunigund, de enige en niet onbemiddelde dochter van de reeds gestorven Peter Kreuzer uit Wendelstein bij Nuerenberg. Het jonggehuwde paar betreft het inmiddels geërfde familiehuis van Jörg Sachs in de Kotgasse. Op 30 januari 1520 wordt dan Hans Sachs formeel de titel van «meesterschoenmaker» verleend. Zijn «Gemahel» (gemalin), zoals Sachs zijn vrouw steeds in zijn gedichten en liederen noemt, zal hem niet minder dan 7 kinderen schenken, die echter allemaal erg jong zijn gestorven. Kunigund zelf overlijdt in 1561, na een gelukkig huwelijksleven, dat volle 41 jaar had geduurd.

Nog in datzelfde jaar 1561 gaat de weduwnaar Sachs reeds een tweede huwelijk aan met de 40-jaar jongere Barbara Harscher, de weduwe van de kaarsenmaker Endres. In het gedicht «Das künstliche Frauenlob» (Het kunstzinnige lofdicht op de vrouwen) uit 1562 beschrijft Sachs zijn blijkbaar bloedmooie en «van lijf en leden door engeltjes gevormde vrouwe» met de traditionele schoonheidscatalogus, waaruit naast aanbidding ook grote bewondering spreekt.

Reeds tijdens zijn eerste huwelijk verwerft Sachs in 1542 het huis in de Spitalgasse, die nu tot de Hans-Sachs-Gasse is omgedoopt, en waar hij tot aan zijn dood in 1576 zijn schoenmakerij en dichterij bedrijft. Dit woonhuis wordt echter in de tweede wereldoorlog volledig verwoest.

Afgezien van enkele korte reizen naar handelsbeurzen of naburige zangscholen, heeft Sachs sedert zijn terugkeer naar Nuerenberg in 1516, zijn geboortestad niet meer verlaten. Bezoeken aan andere landen en verre steden, waarvan hij in zijn werken gewag maakt, zoals bijvoorbeeld zijn verblijf in Lübeck of aan het keizerlijke hof van Innsbruck of zijn reizen naar Frankrijk, Italië en Engeland, zijn louter literaire fictie.

In tegenstelling tot zijn andere illustere tijdgenoten leidt de meesterschoenmaker een opvallend geregeld sedentair leven als gewaardeerd middenstander in Nuerenberg, of zoals hij het zelf in zijn biografie «Summa all meiner Gedicht» (Het beste van al mijn gedichten) uit 1576 verwoordt, als een vroom man vol humor, wiens levensopgave erin bestaat het eenvoudige volk vreugde te brengen en waar mogelijk te helpen. Hij wordt nu in Nuerenberg en ook ver daarbuiten niet alleen gewaardeerd omwille van zijn beroepsbekwaamheid als schoenmaker en -lapper, wat hem weliswaar geen windeieren maar de nodige welvaart oplevert, maar ook omwille van zijn veelgeprezen talent als dichter en toneelschrijver.

Sehr Herzliche Schöne vnd warhafftige Gedicht.

Geistlich vnd Weltlich/allerley art als ernstliche Tragedien/liebliche Comedien/seltzame Spiel/kurzweilige Gespräch/schnliche Klagedren/wunderbarliche Fabel/sampt andern lecherlichen Schwentzen vnd bossen u. Welcher stück sind dreyhundert vnd sechs vnd sibenzig.

Darunder Hundert vnd sibenzig stück/
die vormalis nie in Truck außgangen sind/nekund aber aller welt zu nutz vnd frummen inn Truck verfertig.

Durch den starreichen vnd weyt berimbten Hans Sachszen ein liebhaber teudscher Pottieren/vom M. D. XVI. Jar/bis auf diß M. D. LVIII. Jar/zusamen getragen vnd volendt.

Getruckt zu Nürnberg bey Christoff Heußler.
Im Jar/ M. D. LVIII.

Titelblad van het eerste deel van de Nuerenbergse Foliouitgave van het oeuvre van Hans Sachs uit 1558.

Eén van de schokkendste gebeurtenissen van die tijd vormt zonder enige twijfel de Reformatie, die een blijvende en diepe indruk op de nog jonge Hans Sachs zal maken, vooral nadat Martin Luther (1483-1546) op 31 oktober 1517 zijn 95 stellingen tegen de aflatenhandel aan de poort van de slotkerk van Wittenberg spijkt met de bedoeling een openlijk twistgesprek over dit belangrijk onderwerp uit te lokken. Reeds snel ontstaat in Nuerenberg een vaste kern van Lutheraanhangen, waartoe ook een aantal invloedrijke patriciërs en anti-papistische predikers behoren, die zich als «Sodalitas Martiniana» verenigen. Deze groep, waartoe trouwens ook Albrecht Dürer (1471-1528) behoort, zal de kiemcel vormen van het Nuerenbergse protestantisme.

Dat Martin Luther door de katholieke kerk wordt geëxcommuniceerd en dat anderzijds een aantal prominente patriciërs en een groot deel van de actieve ambachtsslui zich zo vroeg voor het Lutheranisme uitspreken, brengt Nuerenberg en zijn stadsraad in grote verlegenheid en in een diplomatiek lastig parket. Want alhoewel de stad zich sedert de 15de eeuw formeel onafhankelijk opstelt, is ze de keizer trouw gebleven. Bovendien wordt Nuerenberg op de Rijksdag van Worms van 1521 tot vaste verblijfplaats van het rijksregiment en van het rijkskamergerrecht verkozen, waardoor de stad in feite het statuut van hoofdstad wordt verleend. Maar de keuze tussen keizertrouw en protestantisme is geenszins een loutere kwestie van geloofsideologie. De raad van de stad stelt zich ook de vraag wat er met de handel en de welvaart van de stad zal gebeuren wanneer ze openlijk de zijde van de afvalligen en in de ban geslagenen zal kiezen. Door tactische verdragingsmanoeuvres en diplomatiek gemanoeuvreeer probeert de raad een soort van middenweg te bewandelen, waarbij wordt gepoogd

de keizergezinden noch de Lutheraanhangen voor het hoofd te stoten. Anderzijds kunnen de Rijksdag van Nuereberg van november 1522 tot februari 1523 noch de pogingen van de katholieke monniken om de Nuerebergse stadsraad aan te manen de Luthergezinden te vervolgen en uit te schakelen, verhinderen dat vanaf 1525 de Reformatie officieel in Nuereberg wordt ingevoerd. Het dient echter gezegd dat het vooral dankzij de geduldige en wijze politiek van de stadsraad is geweest dat dit zonder bloedvergieten of beeldenstorm is kunnen gebeuren.

Die Wittenbergisch Nachtigall Die man yets horet iberall.

Ich sage ewch/wo dise sweygen/so werde die stein schreyen. lucc. xix.

Houtsnede van het titelblad van de eerste druk van "Die Wittenbergisch Nachtigall" uit 1523

Aanvankelijk stelt Hans Sachs zich ten aanzien van de Reformatie blijkbaar voorzichtig op en houdt hij zich duidelijk op de vlakte. Veelzeggend in dit opzicht is allicht ook dat zijn activiteit als dichter en toneelschrijver in de periode van 1520 tot 1523, die - toeval of niet - samenvalt met deze politiek en theologisch brisante situatie in Nuereberg, totaal verstomt. Indien we hemzelf mogen geloven, benut hij deze periode om zich in de geschriften, sermoenen en traktaten van Martin Luther te verdiepen, wat voor iemand, die in deze materie toch een absolute leek is, beslist geen sinecure moet zijn geweest. Maar in 1523, dus nog twee jaar voor het protestantisme in Nuereberg officieel wordt toegelaten, mengt Hans Sachs zich moedig in de strijd met een allegorisch gedicht «Die Wittenbergisch Nachtigall» (De nachtegaal van Wittenberg), dat zonder meer tot zijn belangrijkste en invloedrijkste werken behoort. Dit thema had hij kort voordien reeds in een meesterlied verwerkt «Das walt Got» (Dat geve God) uitgevoerd in de vierde meesterwijs of «Morgenweis Hans Sachsen», die hij in 1518 voor het eerst heeft gebruikt.

In dit lied is de allegorische inkleding van zijn reformatorisch engagement reeds duidelijk aanwezig. Maar daar de regels van de meesterzangers de gedrukte verspreiding van de in de zangschool voorgedragen liederen verbiedt, moet Hans Sachs, die blijkbaar uit is op een grotere publieke belangstelling, voor een ander genre kiezen, wat dan het reeds genoemde gedicht wordt, waarvoor er geen verspreidingsbeperkingen bestaan.

De houtsnede op de titelpagina illustreert overduidelijk het allegorische karakter ervan. In de takken van de boom zit de zingende nachtegaal, terwijl zich onderaan de boom een vijandig allegaartje van dieren ophoudt, die onder leiding van de leeuw er blijkbaar op zijn belust het verrukkelijke vogelgezang te overstemmen. Doch de nachtegaal (Luther) overwint met zijn heerlijk gezang de leeuw (paus Leo), die zijn schapen de woestenij heeft ingestuurd, waar ze door een horde wolven (bisschoppen en abten) worden overvallen, terwijl het slangengebied (nonnen en monniken) hun laatste druppels bloed drinken. Onbevreesd somt hij in een bijna Leporello-achtig register alle concrete misverstanden binnen de katholieke christenheid op.

Hans Sachs beleeft met dit gedicht, waarvan in het verschijningsjaar niet minder dan 6 nieuwdrukken ontstaan, zijn eerste grote succes. De naam van de meester-schoenmaker ligt op ieders lippen. Als een dilettantisch maar zeer taalvaardig poëet brengt hij op een verstaanbare en pakkende, volkse aard de hele religieuze problematiek in kaart.

In de echte discussie op hoger niveau heeft Hans Sachs beslist geen wezenlijk aandeel, maar met zijn gedicht draagt hij op aanzienlijk wijze bij tot het verspreiden van het protestantse gedachtengoed bij een ruimer publiek. Trouwens zijn Wittenbergse nachtegaal zal snel een gevleugelde uitdrukking worden van de Lutherianen in hun strijd voor het nieuwe geloof. Interessant om weten is ook dat de beginregels van dit gedicht «Wacht auff, es nahent gen dem Tag ...» (Word wakker, het wordt bijna dag ...) door Richard Wagner op indrukwekkende wijze werden geïntegreerd in de 5de scène van het slotbedrijf van zijn «Meistersinger».

Aangespoord door het enorme succes van zijn gedicht publiceert Sachs het jaar daarop niet minder dan 4 zgn. «Reformatiedialogen», waarmee hij meteen ook zijn debuut als prozaschrijver maakt. Het meest geslaagde van deze dialogen is beslist «Disputation zwischen einem Chorherren und Schuhmacher» (Disputatio tussen een kanunnik en een schoenmaker), waarin Hans Sachs zich als veelzijdig kunstenaar ontplooit. Hierin poneert Sachs het recht van de leek om zich over kerkelijke en theologische problemen uit te laten. Derhalve voert hij een schoenmaker, meester Hans - duidelijk het alter ego van de schrijver - en een kanunnik ten tonele. Wanneer de schoenmaker de kanunnik zijn herstellde pantoffels thuisbezorgt, geeft hij de kanunnik terstond te verstaan dat hij niet onsympathiek staat tegenover het evangelische standpunt. Hierop ontspint zich tussen beiden een levendige dialoog, die een ongewoon verloop kent. Onze naïeve schoenmaker Hans ontpopt zich als een buitengewoon bijbelvast man, die de kanunnik constant met het woord van God, zoals dat in de Heilige Schrift staat opgetekend, om de oren slaat. De theologisch zwakkere kanunnik wordt door de exegetisch onderlegde schoenmaker meer en meer in het nauw gedreven, tot hij ten einde raad uitroept: «Het siert een

schoenmaker meer met leer om te gaan dan met de Heilige Schrift.»

Maar de eenvoudige Hans Sachs is beslist geen theoloog. In zijn reformatiedialogen neemt hij gewoon Luthers argumenten en stellingen over. Sachs hoopt dat Luthers vertaling van de Bijbel in de volkstaal het gewone volk een diepere godsdienstbeleving zal verschaffen en dat de uitvoering van Luthers opvattingen een einde zal maken aan de vigerende sociale wantoestanden.

In dit licht zijn deze dialogen en hun succes te verstaan, al hebben ze nauwelijks enige politieke uitwerking gehad. Toch zijn het stuk voor stuk staaltjes van meesterlijk prozawerk. Hun roem blijft tot diep in de 18de eeuw doorleven, terwijl ze nog indruk maken op figuren als Johann Gottfried Herder (1744-1803) en Gotthold Ephraim Lessing (1729-1781), die in zijn «Freimaurer-Gespräche» (Vrijmetselaarsgesprekken) opnieuw bij deze traditie aanknoopt.

1524 is niet alleen het jaar waarin Hans Sachs zijn dialogen laat verschijnen, maar ook het jaar waarin in Duitsland de Boerenoorlogen uitbreken. Dit is allicht het onzaligste hoofdstuk uit de geschiedenis van het Lutheranisme. Alhoewel de stad Nuerenberg een vreedzame oplossing van het conflict voorstaat, meldt Hans Sachs zich in de meest kritische fase van deze oorlog opnieuw met een politiek spotdicht «Der arm gemain Esel» (De arme gemene ezel), dat in 1525 als vlugschrift wordt verspreid. Ook nu weer kiest Sachs voor een allegorische voorstelling van de feiten, waarbij de ezel symbool staat voor het door paus en kerk schaamteloos uitgebuite arme en gemene volk.

De titelpagina, die geruime tijd verkeerdelijk aan Albrecht Dürer werd toegeschreven, maar allicht door de sinds 1523 in Nuerenberg werkende kunstenaar Peter Flettner of Flöttner werd gemaakt, stelt een bokkende ezel voor, die wordt bereden door de Tiran (paus), afgebeeld als een geharnast ridder, die de ezel de sporen geeft, terwijl hij zijn speer in aanslag houdt. De Huichelaar (de katholieke clerus), wiens schatten destijds door de ezel werden vermeerderd, wordt door een hoefslag van de stampende ezel vertrappeld, terwijl ruggelings door de Tiran beschermd, de Woekeraar de ezel levend vilt. Drie andere figuren, die de ezel blijkbaar vriendelijker zijn gezind, symboliseren de Rede, de Gerechtigheid en het Woord van God. Prachtig uitgedost ontoedoet de Rede de ezel van zijn blinddoek, waardoor hij in staat wordt gesteld zijn trieste toestand in ogenschouw te nemen. Of wil de Rede hem eerder blinddoeken opdat zijn blik de Gerechtigheid en het Woord niet langer zouden zien? Immers de Gerechtigheid met de weegschaal zit in een schandblok vastgeklonken, terwijl ze met haar in de ijzers geklonken rechterhand het zwaard hanteert en ze met haar linkerhand de tranen uit de ogen wrijft. Het Woord van God is uitgerust met zwaard en Heilige Schrift en vormt alsdusdanig de tegenhanger van de Tiran. Zonder de tekst van Hans Sachs blijft de houtsnede van het titelblad onverstaaenbaar, terwijl omgekeerd ook de tekst de exegetische hulp van het beeld nodig heeft.

Tussen 1524 en 1525 verschijnen verder van zijn hand «Schafstall Christi» (De schaapsstal van Christus) en een boekje met 8 kerkliederen, waarin Sachs het opnieuw voor de Reformatie opneemt.

In 1527 komt echter het geloofspolitiek engagement van Hans Sachs tot een abrupt einde met de verschijning

van «Auslegung der wunderlichen weissagung von dem papstum» (Verklaring van de wonderbaarlijke voorspelling omtrent het pausdom), waarin hij een 30-tal vreemde prenten, waarin het einde van het pausdom zou zijn aangekondigd, van teksten zou zijn voorzien. Hierin brengt Sachs het hele arsenaal van reformatorische elementen tegen de paus van Rome uitvoerig en onverhopen in stelling.

Opmerkelijk is wel de uiterst agressieve teneur van de tekst, die in zijn andere geschriften niet echt is terug te vinden. Een aantal onderzoekers gaan er dan ook vanuit, dat Sachs zich hier door zijn opdrachtgever, een zekere Andreas Osiander, die tot de radicale reformatievlugel behoort, op sleeptouw heeft laten nemen. Trouwens ook Osianders verhaal dat het om oude prenten zou gaan, die in het kartuizerklooster zouden zijn gevonden, is allicht een leugen om bestwil. In werkelijkheid betreft het prenten, die bij een middeleeuwse tekst uit 1515 in Bologna waren verschenen, en waarin in feite het einde van de wereld was voorspeld.

Maar de Nuerenbergse stadsraad ervaart Sachs commentaar als te antipapistisch. Ze vrezen bovendien dat hierdoor het al zo moeilijke evenwicht tussen rijks- en stadspolitiek in gevaar zou kunnen gebracht. Het boekje krijgt dan ook terstond verkoopverbod en alle reeds verspreide exemplaren worden geconfisceerd. Hans Sachs wordt met aandrang aangemaand als schoenmaker bij zijn leest te blijven en zich van verdere commentaren te onthouden.

Disputacion zwischen ainem Chorherren vnd Schuchmacher
daruin das wort gottes vnd ein rechte Cristlich wesen verfochten wirt.
Hanns Sachs.
M D XXXIIII.

Ich sag euch / wa dise schweige / so werde die steinschnele. lu. 19

Houtsnede van het titelblad van de eerste druk van «Disputacion zwischen einem Chorherren und Schuhmacher» uit 1524

Sachs schikt zich naar het besluit van de raad, aanvaardt de geuite censuur en trekt zich uit het openbare leven terug. Meer dan voorheen legt hij zich toe op de

uitbouw van zijn carrière als meesterzanger. Zo ontstaan er trouwens tussen 1527 en 1529 niet minder dan 200 meesterliederen met voornamelijk bijbelse inhoud. Hans Sachs houdt zich dus duidelijk gedeist en gedraagt zich niet meer zozeer als de voorvechter van de Reformatie of de geëngageerde tijds- en maatschappij-criticus, maar eerder en zelfs vooral als een bezielde meesterzanger.

Nu is dit Duitse meesterlied een late ontwikkeling van de Middelhoogduitse lyriek van de 12de en 13de eeuw, waarmee het zijn strofische vorm, maar vooral het samengaan van woord, muziek en publieke voordracht gemeen heeft. Minnezangers waren liedjesmakers, wat de meesterzingers beslist van hen hebben overgenomen. Maar minnezangers waren hoofse kunstenaars, die hun liederen aan de diverse hoven ten beste gaven ten behoeve van de ridderlijke adel. De meesterzangers van de 15de en 16de eeuw zijn echter geen hoofse maar burgerlijke kunstenaars binnen de sociologische achtergrond van de stad en gedragen en gesteund door de ambachtsgilden. Wat ook duidelijk uit de nog steeds geldende definitie moge blijken. Want onder «meestergezang» verstaat men «het onder strenge regels en voorschriften beoefenen van de zang- en dichtkunst binnen een aan de diverse ambachtsgilden gebonden burgerlijk genootschap, dat men «zangschool» en hun volwaardige leden en beoefenaars «meesterzangers» noemt.

Over de strenge toepassing van de vastgelegde regels waakt de zgn. «merker», die Wagner in de figuur van de stadsklerk Sixtus Beckmesser zo boosaardig tot spot maakt, waarmee hij de historische Beckmesser, die door Sachs tot één van de beste meesterzangers van Nuerenberg wordt gerekend en waarvan hij de toon in sommige van zijn eigen liederen overneemt, eveneens onrecht aandoet.

Anderzijds verschaft ook de merkerscène in het eerste bedrijf van Die Meistersinger ons een verkeerd beeld van de praktijk. Bij Wagner gaat het beslist niet om een normale bijeenkomst van de meesters, maar wel om een zogenaamde «Freiung» of testzingen. Daarom ook bouwt David slechts een kleine merkersloge, die voor één merker volstaat. Bij een officiële zangwedstrijd tussen de diverse meesters gebruikte men de grote merkersloge, waarin 4 of meer merkers als een ware jury plaatsnemen, en die elk de controle van een bepaald aspect van de regels voor hun rekening nemen. Bij dergelijke evenementen zou één merker absoluut overbelast zijn geweest.

Over de oorsprong van hun kunst en ter legitimatie van hun eigen werking hebben de meesterzangers een vrome ontstaanslegende uitgedacht, die ze blijkbaar van generatie op generatie hebben doorgegeven. Volgens deze legende zou het meesterlied reeds in 962, dus in de Ottoonse periode zijn ontstaan. Tijdens het keizerlijke regentschap van Otto I zouden met Gods zegen 12 mannen, zonder onderling contact met elkaar te hebben gehad, zich op eenzelfde ogenblik geroepen hebben gevoeld om in de Duitse taal te dichten. Deze 12 eerste meesterzangers luisterden naar de namen van Heinrich Frauenlob, Barthel Regenbogen, Hanns Ludwig Marnier, Heinrich Møgeling of Mügling, Walter von der Vogelwaid, Conrad Geiger, N. Kantzler, Steffan Stoll, Nicolaus Klingsohr, Wolfram von Eschenbach, Reinmar von Zweter en Heinrich von Ofterdingen. De eerste vier zullen later als de «4 gekroonde meesters» de geschiedenis ingaan. Maar het pauselijke leger van

Leo VIII beschouwde hen echter als oproerkraaiers, zodat ze zich voor de verzamelde geleerdheid van die tijd in Pavia, volgens een andere overleveringspiste in Parijs, moesten komen verantwoorden. Maar de hoge vergadering zuiverde hen van elke vorm van verdenking, zodat de paus tenslotte niet anders kon dan de 12 meesterzangers zijn zegen te schenken. Bovendien zette hij er de Duitsers meteen toe aan, zich met volle overgave voor de verspreiding van deze kunst, die blijkbaar door God zelf was gewenst, in te zetten.

Deze ontstaansvertelling is echter louter mythe. Leo VIII werd immers pas in 963 als paus geïnstalleerd. Andere anachronismen zijn bijvoorbeeld ook, het in één adem vernoemen van de 12 stichtende meesterzangers, die historisch over een periode van meer dan 200 jaar hebben geleefd evenals het situeren van het ontstaan van het meesterlied in de Ottoonse periode, waarin de Duitse literatuur, die pas moeizaam onder de Karolingische voorgangers tot prille ontplooiing was gekomen, in feite anderhalve eeuw tot verstomming kwam.

In Nuerenberg ontstaat in de loop der jaren de belangrijkste meesterzangschool, die in de 16de eeuw onder Hans Sachs bovendien haar hoogtepunt beleeft, vooral omwille van haar typische Nuerenbergse tabulatuur of zgn. «Schulzettel» (schoolprogramma), zoals dat in 1540 door meester Sachs wordt geformuleerd en nadien in de meeste Frankisch-Beierse zangscholen wordt ingevoerd en toegepast. Anderzijds is ook de bloei van de meesterscholen grotendeels verbonden met de verspreiding van de Reformatie, gezien ze bijna uitsluitend in gereformeerde steden verder blijven bestaan en het in de andere niet-gereformeerde gebieden erg moeilijk lijken te hebben.

Maar over het feitelijke ontstaan en de werking van de tijdens het leven van Hans Sachs zo typische gilden der meesterzangers en hun scholen in diverse, zij het voornamelijk Zuid-Duitse en Noord-Oostenrijkse steden, hopen we uitgebreid in een van de volgende nummers terug te komen.

In 1530 trotseert Hans Sachs het hem opgelegde schrijfverbod en kruipt hij opnieuw in zijn politieke pen. De publicatie van het op het eerste zicht onschuldige gedicht «Ein lobspruch der statt Nürnberg» (Een lofdicht op de stad Nuerenberg) is voorwaar een verstandige keuze. Ook al heeft Sachs er allicht de bedoeling mee de tolerantie en het lange of korte geheugen van de censuurraad te testen, kan de stadsraad van Nuerenberg toch moeilijk een werkje verbieden waarin juist de intelligentie en de goedheid van diezelfde raad zo uitvoerig worden geprezen?

Maar terzelfder tijd gebruikt Sachs zijn lofdicht op de stad en haar raad om tevens een ander thema aan te snijden, dat het christelijke Avondland sedert geruime tijd angstig bezighoudt, nl. dat van de bedreiging voor het westen door het Turkse leger van de Osmaanse sultan Süleymaan (1494-1566), die in 1529 tot voor de poorten van de stad Wenen was voorgedrongen.

Het uitblijven van enige commentaar vanwege de stadsraad, zet Sachs ertoe aan een aantal gedichten te verspreiden, waarvan de titels «Wider den blutdürstigen Türken» (Tegen de bloeddorstige Turken) en «Ein klag zu Gott über die grausam wütere des grausamen Türken» (Een aanklacht tegen de gruweldaden van de wrede Turken) aan duidelijkheid niets te wensen overlaten. In deze gedichten roept Hans Sachs keizer en vor-

sten, ridders en geestelijkheid, rijk en steden, leger en boeren op om zich gezamenlijk tegen dit nieuwe gevaar te keren.

Toch is dit enigszins verwonderlijk omdat Sachs in zijn andere teksten vooral als een gedreven pacifist overkomt. Trouwens in dit opzicht is vooral het latere gedicht «Lansknachtspiegel» uit 1546 veelzeggend. In dit gedicht schildert Hans Sachs op uiterst realistische wijze alle gruwelen van de oorlog en beklemtoont hij de vreselijke sociale gevolgen ervan voor de gewone man, wat Wilhelm R. Berger in zijn boek tot volgende commentaar verleidt: «Nergens in de Duitse literatuur tot en met Remarque, aan wiens oorlogsroman "Im Westen Nichts Neues" (Van het westelijk front geen nieuws) men onwillekeurig moet terugdenken, is de oorlog met zoveel overtuiging en hartstocht aan te kaak gesteld.»

Nog één keer zal Hans Sachs zich tot het schrijven van politieke pamfletten laten verleiden, meer bepaald tegen de oorlogszuchtige en machtsbeluste markgraaf Albrecht von Brandenburg-Kulmbach, die zich als een ware laatmiddeleeuwse condottiere gedraagt. Zijn belegering van de stad Nuerenberg in 1552, waarbij gelukkig voor de stad en de bevolking de stadsmuren standhouden, maar wel de hele Nuerenbergse omgeving wordt platgebrand, zet Hans Sachs aan tot het schrijven van een gedicht onder de veelzeggende titel «Clagspruch der stat Nuerenberg ob der unbillichen schweren belegrung markgrauff Albrechtsz anno 1552» (Klaagzang van de stad Nuerenberg tegen de onbillijk zware belegering door markgraaf Albrecht in het jaar 1552).

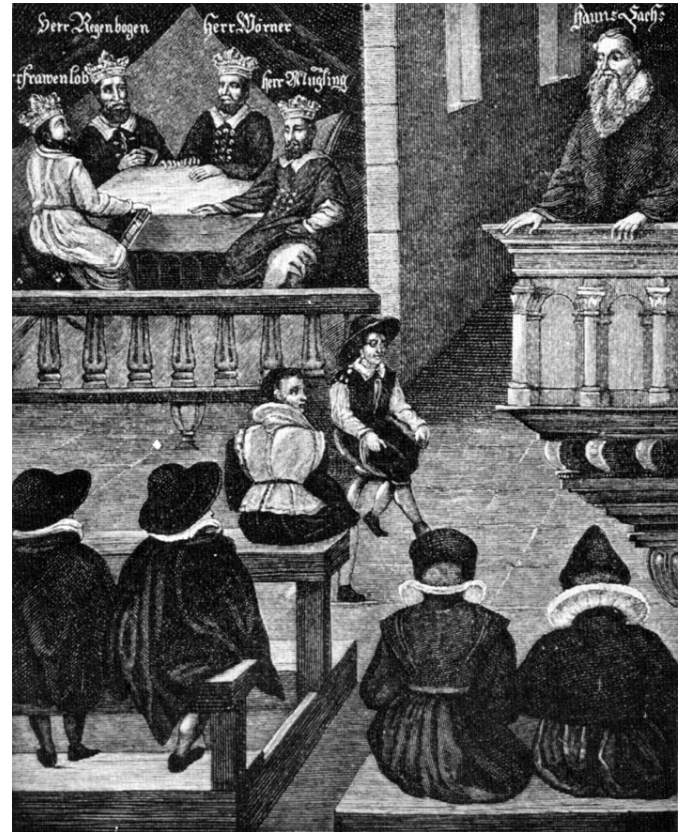
Ook de dood van deze gehate figuur in 1557 zet Hans Sachs er nogmals toe aan zijn toorn over deze terroristische vredesverstoorder uit te storten in een gedicht dat hij van de sarcastische titel voorziet «Gesprech von der himelfart markgrauff Albrechtsz anno 1557» (Verhaal van de hemelvaart van markgraaf Albrecht in het jaar 1557). Dit gedicht, dat duidelijk is geïnspireerd op de «Divina Commedia» van Dante (1265-1321), is zonder twijfel een van de meest poëtische teksten van Hans Sachs.

In een droomvisioen wordt de dichter door een genius naar de onderwereld gevoerd, waar hij aan de oever van de Styx een door nevels omgeven figuur ontdekt, die bij nader toezien markgraaf Albrecht blijkt te zijn, en die onder dreunend klokkengelui zijn laatste tocht aanvat, terwijl zijn bloedige en gedeeltelijk krepele slachtoffers hem tegemoet treden en om wraak schreeuwen.

Opmerkelijk is wel dat Sachs aanvankelijk zijn aanklacht tegen de markgraaf niet laat drukken, alhoewel hij dit gedicht later wel in het 11de deel van zijn «verzameld werk» laat opnemen. Amper één dag na de dood van Sachs verschijnen gezanten van de stadsraad in het woonhuis van Sachs en rukken de 4 pagina's van dit gedicht uit het 11de volume, omdat Nuerenberg elke nieuwe politieke discussie met het huis Brandenburg-Kulmbach uit de weg wil gaan. Gelukkig zijn er van dit gedicht een aantal handgeschreven exemplaren bewaard gebleven.

Tot het drukken en bundelen van zijn in de voorbije jaren tot stand gekomen oeuvre had de ouderwordende Hans Sachs inmiddels besloten, allicht omdat hij de oogst van zijn artistieke bezigheid nog tijdens zijn leven wilde binnenhalen, niettegenstaande zijn productieperiode verre van beëindigd is. Zo verschijnt in 1558 het eerste foliovolume van wat in feite als zijn «Verzameld werk» kan worden gezien. Dit eerste deel kent een dusdanig succes, dat het amper twee jaar later opnieuw en

nadien nog vaak zal worden heruitgegeven. Het tweede en derde volume verschijnen respectievelijk in 1560 en 1561. Eveneens uit deze periode stamt de volledige inventarislijst van alle titels, die in 1560 reeds 5400 nummers telt. Op 1 mei 1566 verschijnt dan in het achttiende deel van zijn verzameld werk als zijn poëtisch testament het reeds eerder genoemde gedicht «Summa all mein Gedicht», dat trouwens als een soort autobiografie kan worden gelezen. De twee laatste volumes van zijn verzameld werk, alhoewel nog door de dichter tijdens zijn leven zelf voorbereid, zullen echter postuum verschijnen.

Hans Sachs tijdens het zingen van een meesterlied. In de merkersloge zitten de 4 oude meesters: Frauenlob, Regenbogen, Marmer & Mugling. Kopergravure van een onbekende meester anno 1630.

Door ouderdom overmand, maar door zijn zoveel jongere tweede vrouw liefdevol tot op het laatste ogenblik bijgestaan, sterft Hans Sachs op 19 januari 1576 in zijn dierbare geboortestad Nuerenberg, waar hij op het Johanneskerkhof wordt begraven. Waar exact is echter niet meer geweten, omdat volgens de usances van die tijd, alleen patriciërs recht hadden op een eigen afzonderlijk graf.

Bij zijn dood is Hans Sachs zonder meer de beroemdste dichter van geheel Duitsland. Zijn inmiddels gedrukte werken kennen er een ruime verspreiding, terwijl zijn meesterliederen er zowat overal in de diverse zangscholen worden gezongen. Niettegenstaande zijn roem in de volgende perioden zal tanen, zorgen de vele meesterzangers en zangscholen, tot diep in de 19de eeuw, er toch voor dat hun grote voorgangers nooit echt in vergetelheid geraken.

Niet zelden ook worden Albrecht Dürer (1471-1528) en Hans Sachs (1494-1576) in één adem genoemd. Beiden zijn inderdaad tijdgenoten en beiden bovendien ook nog afkomstig uit Nuerenberg. Beiden genieten ze een

ambachtelijke opleiding en beiden kiezen ze partij voor Luther en zijn reformatie. Beiden zijn ze doordrongen van de typische Nuerebergse tijdsgeest. Maar de autodidact Hans Sachs creëert zijn eigen kleine literaire en historische privé-kosmos, waaruit hij voor zijn eigen werken put. Door zijn sociale achtergrond vermag hij echter nauwelijks aansluiting te vinden bij de geleerde bovenlaag van de stad. Dürer daarentegen wordt gezocht toe te treden tot de stadsraad, terwijl hij ook geniet van extra gunsten en privileges van keizer Maximiliaan, waarvan Hans Sachs niet eens durft te dromen. Bovendien zal Dürer door zijn vele reizen en vooral door zijn veelvuldige contacten met de humanisten, waaronder o.a. ook Erasmus van Rotterdam de Middeleeuwen definitief achter zich laten en één van de belangrijkste figuren van de Nieuwe Tijd en de Renaissance worden. Dat hij de bijbelse figuren en antieke helden in zijn werk vaak in typische Nuerebergse kledij steekt, verandert daar niets aan.

In menig toespraak, opstel en boek, evenals nog tijdens de viering van zijn 400ste verjaardag in 1894 wordt Hans Sachs hoofdzakelijk voorgesteld als de vrome, plichtsbewuste, vaderlandslievende, brave ziel, die het standenverschil als vanzelfsprekend ervoer. Dit toont overduidelijk aan dat de mythe Hans Sachs in de loop der jaren de historische figuur in feite volkomen heeft verdrongen. Maar Hans Sachs was geenszins dat goeddelijke en naïeve burgermannetje, waar men hem zolang en clichématig voor heeft gehouden, maar zeker ook niet de revolutionaire rebel, die hem dan weer in de ogen van menig 19de-eeuws marxist sympathiek maakte.

Hij was eerder een oprecht, onafhankelijk en in bepaalde periode ook moedig en strijdvaardig burger, die zelden aarzelde om in brisante politieke en religieuze thema's duidelijk stelling te nemen. Door gepast gebruik te maken van allegorieën en andere literaire ingrepen trachtte hij de Nuerebergse censuur- of stadsraad, die

hem reeds met een publicatie- en spreekverbod zwaar had gestraft, te omzeilen. Dus niet zozeer als een passief toeschouwer vanuit de beslotenheid van zijn schoenmakerij, maar als een actief erbij betrokken burger, nam hij openlijk deel aan de gevoerde discussie in het opstandige, revolutionaire en religieus verdeelde Nuereberg.

Op zijn eigen, zij het bescheiden en aan zijn stand gebonden manier, beleefde hij er als relatief dierst satiricus, politiek auteur en dilettantisch theoloog de woelige overgang van de late Middeleeuwen naar de vroege Nieuwe Tijd. Dit is ook te merken in zijn vele carnavalspelen, ook al wil hij daarmee schijnbaar alleen maar vermaken. Zo was hij een niet te loochenen kritisch observator en commentator van de grote politieke en religieuze veranderingen van zijn tijd, die hij met een uitzonderlijke taalvaardigheid in zijn geschriften kunstzinnig en literair hoogstaand heeft verwerkt. Dat zijn kritisch engagement nooit tot radicale dweperij ontaardde, is vooral aan zijn relativiserende zin voor humor te danken.

Het werk van Hans Sachs is en blijft dan ook een interessante bron van kennis voor de cultuur en de mentaliteitsgeschiedenis van de 16de eeuw. Ook daarom loont het nog steeds de moeite in zijn werk te grasduinen.

Keuze uit de geraadpleegde literatuur :

- 1971, Barbara Könnker: Hans Sachs, Stuttgart.
- 1976, Horst Brunner et al.: Hans Sachs und Nürnberg. Bedingungen und Probleme reichsstädtischer Literatur. Hans Sachs zum 400. Todestag am 19. Januar 1976, Nürnberg.
- 1993, Eckhard Bernstein: Hans Sachs. Mit Selbstzeugnissen und Bilddokumenten [= RoRoRo Monographie 1090], Reinbek bei Hamburg.
- 1994, Wilhelm Richard Berger: Hans Sachs, Schuhmacher und Poet, Köln.

Illustratie bij het gedicht "Ein Arm gemain Gesel" uit 1525, tot voor kort toegeschreven aan Albrecht Dürer, maar allicht van de hand van Nuerebergse kunstenaar Peter Flettner.